

Ожесточаването на съвременната престъпност е свързано и с увеличаване брой на изнасилванията. В съответствие с данните от криминалните статистики, повече от половината жертви са във възрастовия диапазон от 16-29 години. Твърде увеличен е броят на груповите изнасилвания, които често пъти са съпроводени и с телесни повреди. Значително е количеството на рецидивистите, изтърпяващи наказанието лишаване от свобода заради извършено изнасилване.

“В половината от случаите между извършителите и изнасилените жени е съществувало по-трайно познанство. Те са били съученици, приятели или роднини. При други една трета от случаите те са били случайни, инцидентни познати. Не са малко и изнасилванията на напълно непознати жени”. Посочените тенденции актуализират проблема за комплексното проучване на изнасилванията, като престъпен феномен, за да се изработят оптимални средства за тяхното профилактиране, разкриване и модерно, ефективно пенитенциарно третиране.

Много от нюансите на интересувания ни престъпен феномен са разработени и анализирани в контекста на редица теоретични и приложни криминологически изследвания. В своята емпирично създадена типология на правонарушителите Ч. Ламброзо посочва следните компоненти:

1. родени престъпници;
2. душевно болни престъпници
- 3.пристрастени (по привичка, по навик, “обичайни престъпници”)
4. случайни престъпници, поради външни ситуационни причини.

Правонарушителят, реализиращ изнасилвания, може да бъде открит в рамките на всяка от визираните групи, която е инициатор за наличието на разнообразни основания и подходи за проучване на същността и механизмите на това престъпно деяние.

Част от криминолозите се опитват да обяснят формите на сексуално насилие и моделите на взаимоотношение в семейството на правонарушителя и протичащите в него процеси на социализация. В своята характеристика на извършителите на изнасилване Г. Кайзер пише: "Това са лица от низшия социален слой и низши групи от средния социален слой, а така също и лица с дефекти в социализацията." Авторът отбелязва статуса на аутсайдери на сексуалните извършители, които се движат и израстват в семейна и социална среда с присъщи за нея агресивно-насилствени сценарии. Те се прилагат и за разрешаване на възникващите проблеми в интерперсоналната, интимна сфера.

Фиксираните дефекти в социализацията в много от случаите се дължат на "непълния състав на семейството в резултат на развод или ранна смърт на родител". Е. Тодорова анализира два подхода към този проблем. Първият предполага различията между децата, растящи в пълни и респективно, в непълни семейства, които придобиват опит в семейство, оглавявано само от майката; вторият - контактите с другия родител (по-често това е бащата) са редки и епизодични и това е особено тежко за момчетата..." В такива условия се формира дефицитен мъжки модел, тъй като липсва релевантен еталон за интериоризация, който да структурира по адекватен начин идентитета на подрастващия и да спомогне за изграждането на ефективен сценарий за комуникация с представителите на другия пол.

От решаващо значение на развитието на тинейджъра и оформянето на деформациите в неговите сексуални модели е вътрешно семейната система от стимули и санкции, като определяща за техния стил и социално-психологически климат. В изследване на Ив. Григоров и негови сътрудници се потвърждава, че "деформациите настъпват преди всичко при допускане на стихийни и нецелесъобразни действия по отношение задоволяването на различни капризи и прищевки на подрастващите и младежите". В резултат на такъв подход се развива засилен егоцентризъм, прояви на нарцисизъм, недостатъчен самоконтрол, неадекватно завишена самооценка, което кореспондира с деперсонализиращи нагласи по отношение представителите на женския пол и утвърждаването на диспозиции на всепозволеност в ежедневно поведение.

Освен стратегията за неефективно стимулиране "...и системата от наказания корелира с асоциалното поведение" и в частност – със сексуалните правонарушения. "В непубликувано изследване...проведено през 1989 година в община Бургас е констатирано, че в семейството на децата с противообществени прояви се прилагат два пъти повече тежки физически наказания в сравнение със семействата на децата от контролната група."

Аналогични са данните на съпрузите Глюк, публикувани още през 1937 година. Те характеризират семействата на деликвентите, ангажирани с извършването на сексуални престъпления като "...вътрешно напрегнати, обременени с побоища и скандали". Очевидно в такива семейства физическото насилие е естествена част от вътрешносемейния репертоар, чрез които се регулират интерперсоналните взаимоотношения в по-комплицирани ситуации. Развитието на агресивните модели във вътрешносемейен план е естествено следствие "...от състоянието на личностна самота, обществено отхвърляне и маргинализация." Ефектите от визираните тенденции се трансформират във физическа агресивност към децата, които възприемат като съвсем естествено подобен тип поведение и го практикуват във всички свои контакти и в частност – в хетеросексуалните.

Е. Тодорова справедливо отбелязва, че начинът, по който човек строи публичния си образ, кого и по какъв начин иска да впечатли с него, зависи от идентичността, към която се стреми. Идентичността, изградена в семейства, за които физическото насилие е изведено в ранг на ценност, неизбежно включва използването му в широк спектър от ситуации. Сред тях попадат и ситуацията на комуникация с другия пол, които се превръщат в поле за разгръщане на интериоризираните агресивни модели. Външното проявление на тези заложили в семейството агресивни феномени се усилва от присъщата за днешния социум "социална патология и общностна дезорганизация, в резултат на която обществото е лишило членовете си от ясни стандарти за коректно поведение."

Съпрузите Шелдън и Елеонора Глюк прогнозира детската и юношеската делинквентност на базата на оценката на функционалноролевата ефективност на майката и бащата в семейството. Те проучват множество лични дела на непълнолетни правонарушители, част от които са участвали в извършването и на сексуални престъпления, и установяват, че в техните семейства "...често доминира майката, а бащата отсъства или лошо изпълнява своите функции." Посоченият от криминолозите емпиричен факт играе важна роля при социализацията на тийнейджърите, като съществено допринася за тяхното оформяне като потенциални извършители на сексуални деяния. В тези случаи преди всичко става дума за блокиране процеса на адекватно изграждане на мъжки идентитет, емоционална устойчивост и репертоар.

Към майката може да възникне силен негативизъм, на базата на съзнателната или безсъзнателна от нейна страна стагнация на мъжката автономизация. Поради това се структурират емоционално наситени и отрицателно ориентирани нагласи, които се пренасят от майката към жената въобще. Визирият механизъм обяснява процеса на деперсонализация на жертвата, способността да се игнорират нейните страдания и стремежа да се представя насилствения акт като форма за възстановяване на мъжката власт и контрол; фактически актът на изнасилването се разглежда от част от извършителите като средство за автономизация на жената, помагачо да се прекъсне зависимостта от нея и реабилитиращо мъжкото самоуважение. Тези преживявания деецът само отчасти и твърде дифузно осъзнава, но те имат важна мотивообразуваща функция и регулират неговото криминално поведение.

Голяма част от криминолозите са склонни да подлагат на анализ преди всичко мотивацията на извършителите на изнасилвания. Б. Блажев е един от българските изследователи, според който в изнасилването получават израз агресивните мотиви. Те могат да бъдат активизирани "... от различни неблагоприятни и нежелателни ситуации. В някои случаи агресивното поведение се разглежда в тясна връзка и взаимозависимост с проблема за фрустрацията. Това е такава ситуация, при която силната мотивираност за достигане на определена цел (удовлетворяване на потребност) е възпрепятствана от някакви прегради, обстоятелства и т.н. Фрустрацията се проявява в изпитването на безпокойство и напрежение, ярост, враждебност, ревност и т.н." Следователно в основата на агресивния мотив се приема, че стои фрустрацията, която се поражда от депривирването на значими потребности за индивида. Само привидно изглежда, че агресивната мотивация е резултат от блокирането на сексуалните потребности. Всъщност е затормозена реализацията на потребността от самоутвърждаване, необходимостта от илюзорна компенсаторика на слабия мъжки модел, потребността от стабилизация на идентитета и персоналната автономност.

Това са много по-широки екзистенциални и личностни потребности, чието дисбалансирано функциониране може да мотивира извършването на сексуални престъпления. В този смисъл пряката нагонна мотивация, свързана с неудовлетворени сексуални желания, е твърде опростено обяснение, което кореспондира със срещашото се в криминологическата литература визиране за извършителите на изнасилване като хора "...с ниско културно и образователно ниво."

Тази постановка презюмира неразвитото интелектуално равнище на дадения вид правонарушители, което не е в състояние да опосредства първичните импулси и да преодолее тяхната предразположеност към "късосъединителните" реакции.

Въпреки по-ограниченото приложение на лансираната криминологическа интерпретация, тя характеризира поведението на определена част от сексуалните правонарушители и се подкрепя от пенитенциарно-психологическите изследвания върху тях. В типологията на извършителите на изнасилвания Е. Маджаров, С. Куртев, А. Липчев и Й. Карловски (1989) обособяват така наречения възбудим подтип. Според авторите неговите представители се характеризират "...с хипертрофирани влечения, със слаби задръжки и контрол върху тях. Те са примитивни, трудно усвояват моделите на социално приемливо полово поведение. Слабо рационализират сексуалните си влечения. Предпочитат формите за тяхното директно удовлетворяване чрез прилагане на открита физическа агресия при нежелание на жертвата за полов контакт." За тази по-малка група сексуални правонарушители са справедливи твърденията на криминологите, че мотивацията на престъпното деяние е следствие на "неовладян полов нагон в съчетание с хулигански подбуди." Втората част от формулировката съдържа разбирането за пълното игнориране на достойнството на жертвата, нейната личност и правно-моралните норми, определящи сексуалното общуване. Всички тези дадености се пренебрегват, за да се осъществи директната нагонна реализация, която сама по себе си представлява ценност за дееца и има ролята на мотивационен фактор по отношение на асоциалните му действия в интимно личностната област.

С такъв тип мотивация са сексуални правонарушители, които се формират "... в условията на хипопротекция, емоционално отхвърляне и в обстановка на противоречиво възпитание и вълн от семейството..." Тя се детерминира от "тесния кръг интереси... и доминирането на влеченията", което е резултат на дефицита от социализираност. В тези случаи либидонозните тенденции получават директен вълншен израз и не се коригират и насочват от морално-правните норми, обслужващи хетерогенните сексуални интеракции.

Принос в нюансировката на представите, относно мотивацията на дееца при изнасилванията, внася и Б. Панев, който в своя монография обобщава богат теоретичен и емпиричен криминологичен материал от тази сфера.

Авторът с основание посочва, че водеща роля и при сексуалните правонарушения има мотивът, изразяващ протеста срещу осъзнатата или внушавана отвълн непълноценност. В акта на насилие срещу жертвата извършителят се освобождава от угнетяващата го непълноценност, която е придобил в процеса на собствената си социализация. В много от случаите нейната поява е свързана с неадекватното семейно възпитание и подходите, които са прилагани при стимулиране и санкциониране на децата. Такъв потенциален сексуален правонарушител рефлексира своята непълноценност и цялото

му поведение се мотивира от желанието да се освободи от нея, поради което безсъзнателно търси ситуации и начини за неадекватно компенсирание на измъчващия го вътрешен дискомфорт. Макар и неадекватно, извършителят сякаш намира себе си и е склонен да приеме, че се е справил със своя нерешим проблем.

Изследователската теза на Б. Панев за непълноценността на извършителя на изнасилване получава емпирично потвърждение в проучванията на нашата затворническа популация. В типологията на осъдените за изнасилване Е. Маджаров, С. Куртев, Й. Карловски визират наличието на малоценностово-агресивен тип. Неговите представители активно търсят и създават криминогенни ситуации. "Те са фиксирани върху своя комплекс и въпреки че понякога имат по-високо интелектуално равнище, не са в състояние да се справят с него."

Б. Панев лансира схващането, че мотивите, определящи сексуалните правонарушения, са "...себеизява, сексуални домогвания, садизъм, отмъстителност". Същият автор доразвива своето виждане за изнасилването, дефинирайки го като "...самоутвърждаване по непозволен, насилствен начин".

Фактически изнасилването е неадекватна форма на самоутвърждаване на дееца, защото чрез физическа агресия по отношение на жертвата той налага реализацията на своите потребности от себеизява, осъществяване на контрол, близост и приемане, като напълно игнорира проявите на същите потребности у другия и цялостната му личност. Жертвата на престъплението е само средство, което гарантира на извършителя собственото му самоутвърждаване и в този смисъл е лишена от всякаква друга ценност и е трансформирана от субект в обект за определяне на чужди потребности. Следователно, извършителят на изнасилване принуждава жертвата да се откаже от естествената си битийност и ѝ налага своята собствена, като пречупва всякакъв опит и за най-малката съпротива. В крайните форми на реализация на едно такова поведение, изнасилването достига до садизъм или се превръща в отмъщение, чрез което деецът раздава възмездие, заради своята неспособност да осъществи като другите собствените си желания. Самата жертва се атрибутира от него като пречка в този процес и фокусира върху себе си цялата му афективна нагнетеност и готовност за агресивна разправа.

Б. Панев смята, че като мотив за изнасилването може да се разглежда и сексуалното домогване. В Български тълковен речник под домогване се разбира "стремеж чрез упоритост и проявено нахалство да се постигне нещо". В случая става въпрос за сексуална близост. Даденият термин изразява последователността в намеренията на

дееца, неговата склонност да не се съобразява и желанието му на всяка цена да реализира своята цел. Това са важни характеристики на мотивацията на извършителя на изнасилване, които разкриват агресивно-насилствената ѝ същност, егоцентрична природа и реална обществена опасност. Стремешът да се получи резултат въпреки съществуващите ограничения е израз на личностната несъстоятелност и сериозни персонални противоречия. Усещането за отхвърленост от страна на жените, преживяването им като враждебен обект и като източник на зависимост, застрашаващ персоналната автономност, карат сексуалния правонарушител упорито да пренебрегва социалните забрани и чрез последователното им нарушаване да утвърждава собствения си Аз.

Психическото отчуждение от сексуалната сфера я прави реално поле за опасно, рисково поведение, с помощта на което извършителят извежда навън собствената си проблематичност, без да успее да се справи с нея. По тази причина личният проблем на извършителя става проблем на другите с всички произтичащи от това общественоопасни последици. По същество сексуалният правонарушител е човек, който не може сам да се справи с проблемите си в интимноличностните интеракции, поради което прави и останалите съпричастни към тях, като застрашава тяхната автономност, достойнство, самоуважение, здраве и дори живот.

При анализа на насилствените деяния и в частност на сексуалните, Б. Панев разглежда "...особеностите на умисъла (афективен, спонтанен, предумисъл, пряк, евентуален)". Той ги свързва с "...характера на антисоциалната насоченост и ценностните ориентации на личността", като отчита "дълбочината и устойчивостта на асоциалността".

Спонтанно и афективно възникналият умисъл, който обуславя насилствено-агресивните, сексуални действия е индикатор за занижен персонален самоконтрол, слаба социализираност и готовност да се отхвърлят съществуващите забрани. Нарушената регулация и негативизмът към социалните ограничения показват, че е налице асоциална ориентация в извършителя, която може да се прояви и при наличието на незначителен външен повод. Последното обстоятелство убедително доказва високата обществена опасност на предразположения към сексуални делинкти правонарушител, който има непредсказуемо поведение, породено от собствената му импулсивност и склонност за възникване на афективни преживявания.

Относно умисъла В. Каракашев отбелязва, че деянието е извършено умишлено, когато субектът е "съзнавал общественоопасният му характер", т.е. когато е желал неговото извършване, като е предвиждал неговите последици, посочени от състава на

престъплението, доколкото са били предвидени съставомерни последици и е искал (пряк умисъл) или допуснал (евентуален умисъл) тяхното настъпване”.

При двата варианта сексуалният правонарушител показва висока ожесточеност, враждебност и агресивност по отношение на жертвата, което в много от случаите се дължи на болезнена чувствителност и тревожна неувереност, стимулиращи натрупването на негативно емоционално напрежение. То изцяло се насочва към потърпевшата и понякога обезпечава съчетанието на сексуалното насилие с тежките телесни повреди и дори с убийството.

“По данни от изследванията повече от една трета от изнасилванията са станали при случайно стечение на обстоятелствата, без предварителна подготовка”. Следователно те могат да бъдат разгледани като ситуационно обусловени.

В емпирично, психологично изследване на извършители на изнасилване Ц. Методиева отбелязва, че “при употреба на алкохол е възможно да се стигне до спонтанно възникване на намерение за насилствени полови действия при положение, че в конкретната ситуация е налице и съответния сексуален обект”.

В публикациите на В. Фокс, Ю. М. Антонян, Б. Станков, Е. Маджаров и С. Куртев се анализира слабия идентитет, неразвита мъжки модел, високата тревожност и неувереност на сексуалните правонарушители. Тези личностни особености се иницират от конкретната криминогенна ситуация и получават реализация в нея, като детерминират разгръщането на съответната асоциална мотивация. Тя получава външен израз след като достигне точката си на критична интензивност, която е в пряка зависимост от актуалната ситуация.

Описаните интрапсихически механизми са типични за тревожно-неуверените и болезнено чувствителните извършители на сексуални престъпления, тъй като тяхното поведение е тясно свързано с криминогенната ситуация и особено с поведението на жертвата. Твърде често агресивните им действия се провокират от жени с хистероидна акцентуация, склонни към егоцентрично и демонстративно поведение. “Известно е, че при дадения тип акцентуации егоцентризмът може с най-голяма сила да се прояви в сферата на сексуалните реакции – чрез демонстративно поведение, афиширане на своите реални и мними връзки, самовъзхваляване за привличане върху себе си на вниманието на околните”. Подобен тип поведение на жертвата стимулира

тревожно-неуверените и болезнено-чувствителни сексуални правонарушители към осъществяването на преки, агресивни действия. Те неприятно се стъписват и напрягат, ако жертвата им окаже съпротива, поради което стават жестоки и садистични, за да сломят възникналото противодействие. По такъв начин релаксират натрупаното вътрешно напрежение за сметка на външните масирани изблици на агресия, като в определени случаи сериозно застрашават здравето и живота на жертвата. Ситуативността в действията на такива правонарушители е резултат от присъщите им личностни диспозиции и свойства и фиксира характерния за тях общественноопасен начин на действие по отношение на потърпевшата.

Проявите на солидарност с референтна група от асоциални лица могат да подтикнат дееца към ситуативни, агресивни действия, чрез които той да се включи в извършването на групово изнасилване. Тези случаи са обект на емпирично проучване от страна на А. И. Долгова. Изследователката специално разглежда груповите варианти на сексуална агресия, които имат място "...в компанията на приятели, очакващи противоположен вариант на поведение в конкретната ситуация. Тук е значимо и поведението на самите потърпевши, особено аморалното и противоположното. То укрепва убеждението...в необходимостта от интензивно прилагане на физическа сила."

При анализиране на проблема за ситуационната обусловеност на изнасилванията трябва да се обърне внимание и на интерпретациите, разработени в изследването на Ив. Бардов, което има както криминологическа, така и психологическа насоченост. Той пише, че изясняването на "...проявите на насилие в сексуалните взаимоотношения се усложнява и от факта, че сферата на човешкото сексуално поведение в значително по-малка степен е обект на социална регламентация. Тази дифузност предоставя широко поле за субективен произвол при определяне на позволеното и непозволеното в тези отношения. А както се отбелязва, неопределеността на рамките на недопустимото поведение е една от важните характеристики на конфликтните ситуации и предпоставка за превръщането на първоначално неконфликтната ситуация в конфликтна. Това положение особено отрицателно се отразява на лицата с първоначална дезинтеграция на моралното съзнание, за които ситуацията се превръща в главния провокиращ фактор за извършеният тях полов престъпление... Предполагаемото влияние на емоциите върху формирането на престъпното намерение и извършването на престъпния акт в най-голяма степен засяга именно този "ситуационен тип" престъпник."

Според вижданията на Ив. Бардов ситуационността при реализацията на изнасилванията е обусловена от директното влияние на емоциите върху поведението. Тя допълнително се засилва от по-слабата формална регламентация в сферата на хетеросексуалните интеракции, което е съвсем естетствено, за да се осъществява

нормалното им функциониране. При слаба опосредстваност на емоциите от интелектуалната сфера тази особеност в регулирането на човешката сексуалност облекчава по-импулсивните извършители, които трудно се съобразяват дори с ясно фиксирани забрани. За тях К. Обуховски с основание пише, че това са “примитивни хора, лишени от способността да преживяват естетически, познавателни и т. н. влияния.... С твърде едностранно развита личност.” За подобна категория извършители сексуалното насилие “... може да бъде единствен източник на силни подбуди, а за много от тях и единствена ситуация, в която се чувстват необходими и могат да имат някакво обществено значение.”

Примитивно-импулсивният извършител на изнасилвания придобива определена социална тежест в собствените си очи и преживява своята значимост в ситуацииите, в които неговата няма спирачки. Тя се превръща в начин на автентично самоизразяване и подчертаване на персоналните възможности.

Тревожно-неуверените, болезнено-чувствителните и импулсивни личности са склонни към ситуативна агресивност, за да решават проблемите си в сексуалните взаимоотношения. Това тяхно поведение има защитно-деструктивен характер.

Очевидно социализационното им формиране е ставало, както подчертава Й. Мелибруда, на базата “...на манипулирането със страха и заплахата.” Според автора такъв социализационен сценарий “...носи някакви временни резултати, създава у хората защитни нагласи, които насочват тяхната енергия към преодоляването на собствения страх и боязън.” В разглежданите случаи освобождаването от страха води до ситуационно, агресивно поведение, чрез което извършителят на изнасилване повишава своето самоуважение. Това допълнително го фиксира към ситуацията, тъй като тя придобива за него ролята на катарзисен изход по отношение на собствените му страхове.

В наказателноправната и криминологичната литература, касаеща изнасилванията се обръща сериозно внимание върху начина на извършване на престъплението. Според Ив. Ненов обществената опасност на деянието се задава и от “своеобразния начин на осъществяване на проявата.”

В. Каракашев конкретизира тази обща постановка относно член 152 от Наказателния кодекс, в който са фиксирани съставите на изнасилването, визиращи начините за

неговото извършване. Авторът подчертава, че общият състав на престъплението включва “съвкупление с лице от женски пол без негово съгласие:

- а) лишено по възможност за самоотбрана;
- б) като го принуди към това със сила или заплащане;
- в) като го приведе в безпомощно състояние.”

Начинът на осъществяване на деянието позволява да се анализират в психологически план мотивите на дееца, неговото целеполагане и предпочитаните насилствени средства за реализация на агресивните замисли по отношение на жертвата. Начинът на извършване на правонарушението показва и важни страни от характера и поведението на дееца, които са от съществено значение при разгръщането на оперативно-издирвателни, следствено-съдебни и ресоциализират сексуалните им действия.

Така например, представителите на възбудимия тип извършители на изнасилване са "...с хипертрофирани влечения, със слаби задръжки и контрол върху тях. Те са примитивни и трудно усвояват моделите на социалноприемливо полово поведение. Слабо рационализират сексуалните си влечения. Предпочитат формите за тяхното директно удовлетворение чрез прилагане на открита физическа агресия при нежелание на жертвата за полов контакт.”

Следователно определен тип характерови особености обуславят мотивацията за действие в поведенческия сценарий, чрез който се реализира начинът за извършване на деянието. При това положение, че той е изяснен, по него могат да бъдат реконструирани, макар и в хипотетичен вид, поведенческите, мотивационните и характеровите специфики на евентуалния правонарушител.

Представителите на интравертирания (шизоиден) тип извършители на изнасилване демонстрират "...болезнена чувствителност и неспособност на флирт и ухаждане,

поради което не могат да достигнат до сексуална близост. Склонни са към еротични преживявания с перверзни компоненти. Сексуалната им активност се проявява в груби и противоестествени форми." Извършителите на изнасилване от разглеждания тип имат готовността да лишат жертвата от възможности за самоотбрана или да я приведат в безпомощно състояние, за да реализират своите намерения.

В. Фокс (1980), Д. Джибонс (1963) и Д. Глейзър (1972) изработват типологизация на престъпните персонажи, в които имплицитно присъства и начинът на извършване на деянието.

В своята класификация на правонарушителите, Д. Джибонс въвежда категорията "модел на престъпно поведение", която по смисъл е еквивалентна на понятието "начин на извършване на деянието".

По отношение на извършителите на изнасилване той отбелязва, че това са лица, осъществяващи "сексуални нападения над физически зрели жени, за които е характерно използване на насилие и нанасяне на телесни повреди. Те не смятат себе си за престъпници и в условията на пенитенциарна изолация се нуждаят от терапия, професионално обучение и образование."

В класификацията на престъпните персонажи, лансирана от Д. Глейзър, извършителите на изнасилване могат да бъдат идентифицирани в рамките на две обособени групи. В тях водещо значение има критерият, презентиращ начина за извършване на деянието. В една от класификационните групи Д. Глейзър фиксира "лицата, живеещи в среда, където за разлика от обществото като цяло, на насилието се придава особено значение и то понякога се счита като задължително." Този тип диспозиция е субкултурално детерминирана, устойчива и генерализирана. Поради тази причина всеки отказ от сексуална близост се перцептира от извършителя като предизвикателство, на което трябва да се реагира с незабавното използване на физическа агресия.

В другата класификационна група Д. Глейзър разполага и извършителите на сексуални деяния, чието "...поведение не е обусловено от насилствена субкултура и е недостъпно "за разбиране" от нормалния човек." Очевидно той визира сексуалните правонарушители, които имат сериозни личностни разстройства и акцентуации, свързани със сексуалната сфера. По тези причини поведението им изглежда

анормално и асоциално за външния наблюдател. По такъв начин Д. Глейзър специално диференцира отделна група извършители на изнасилване, чиято активност се локализира в границата между норма и патология. Те имат висока степен на обществена опасност и получават дълги присъди на лишаване от свобода.”

Представянето на различни варианти на изнасилвания и техните извършители показва феноменологичното разнообразие на разглеждания вид правонарушение. Това налага разработването на обобщаващи определения, които да изразят същностната природа на феномена. Такива предлагат криминолозите В. Фокс и А. Давис.

В. Фокс пише: “Официалната статистика на престъпността отчита изнасилването не като полово престъпление, а по-скоро това е акт на насилие и агресия, даващ изход на натрупаната злоба. Изнасилването на непозната жена – това преди всичко е акт на агресия, а това, че потърпевшата жена се явява обект на сексуално посегателство, има второстепенно значение. Самата жертва не интересува насилника. Жертвата може да бъде на 8 или 80 години, да бъде красива или грозна, от която и да е раса и националност. В този случай сексуалното удовлетворение не се явява главна цел, на всеки, в това число и на изнасилвача е известно, че може да заплати 20 долара за проститутка, вместо да получи 20 години затвор.

В несексуалното използване на половата сила няма нищо необичайно. Подобни действия могат да се извършват като израз на нарцисизъм, да отслабват тревогата и напрежението, а така също и да подпомагат реализацията на други цели.”

В пространното и съдържателно определение на В. Фокс могат да бъдат диференцирани следните акценти:

- Изнасилването е акт на агресия, а сексуалният контакт има второстепенно значение и е само формата, чрез която тя се проявява;

- Жертвата на изнасилването е деперсонализирана от дееца. Тя единствено играе ролята на ключов стимул за провокиране на неговата агресия;

- Източник на агресия за осъществяване на изнасилване могат да бъдат както нарцистичните нагласи на дееца, така и неговата повишена тревожност и напрежение.

Реализираната агресия към жертвата се превръща за дееца в личностна ценност и устойчиво мотивира неговото поведение към създаване на аналогични криминални ситуации. Тя е израз на личностна незрялост, която се презентира в повишена доминантност, дефицит от социални умения и нарушена сексуална идентификация. Визираните тенденции се намират в тясно взаимодействие помежду си и детерминират прилагането на насилие в областта на интимно-личностните интеракции. В него получават отражение различни личностови дефицити, аномалии и дефекти, породили се в процеса на социализация.

А. Давис предлага следното определение за изнасилването:

“Сексуалното нападение, предизвикано не от сексуална неудовлетвореност, а от злоба и агресивност...”

Тази дефиниция е в съзвучие с вижданията на В. Фокс за изнасилването, което се разглежда като израз на персонална враждебност и агресивност, които не кореспондират с равнището на сексуална неудовлетвореност. Те са свързани с развитието на афективни състояния, които “...изпълняват функцията на последно усилие за възстановяване на чувството на автономност пред лицето на силно фрустрираща ситуация.” Следователно извършителят на изнасилване идентифицира жертвата като заплаха, водеща до вътрешен дисбаланс и фрустрация. Тези тенденции се преодоляват в конкретната ситуация чрез акта на насилственото обладаване на потърпевшата. В момента на изнасилването деецът безсъзнателно или съзнателно заставя своя обект да стада и едновременно с това изпитва съзнателно или безсъзнателно удоволствие от това страдание.” Този начин на интерпретация на деянието води до дефиниране като “... афективно-отмъстителен акт на възмездие”, при който се стига до пълно деперсонализиране на жертвата. Тя се перцептира от извършителя като обект, чието предназначение е да фокусира върху себе си негативно-деструктивната му вътрешна енергия. Отмъщавайки на жертвата, деецът се освобождава от отрицателните емоции, породени от преживяванията за неговата непълноценност, както и от тревожността, която възниква от чувствата на отхвърленост, изолираност и неприетост. Собствените негативно-деструктивни преживявания водят до това, че напълно се игнорират чувствата и страданията на потърпевшата. Такъв сценарий на реагиране е “...закономерно следствие от дефицита на персонално ориентирани и емпатично наситени интеракции в семейството.” Освен

това трябва да се отчита и спецификата на изграждането на полово-ролевия модел при мъжете. От ранна възраст се поощряват техните идентификации с мъжествеността и същевременно те са негативно санкционирани при проява на женствено поведение. “Когато подобна линия на стимулиране се провежда прекалено сурово, тя естествено формира агресивни диспозиции към сексуалните партньори” и обуславя готовността за тяхното пълно обезценяване.

“Невниманието или недоброжелателността от страна на родителите могат да предизвикат неосъзната взаимна враждебност между тях и децата. Тази враждебност може да се проявява както явно към самите родители, така и скрито. Безотговорността и немотивираната жестокост на някои извършители по отношение на хора, които с нищо не са ги предизвикали, се оказва понякога следствие именно на детските им преживявания. Ако тази безсилна агресия се насочи навътре към тях самите, резултатът може да е чувство за вина и тревожност, ниско самоуважение.” Визираните преживявания блокират проявите на емпатия към другия и могат да бъдат компенсирани чрез развитието на агресивна готовност, чието възникване е естествено свързано с оценката за другия човек като бариера, която застрашава собственото самоутвърждаване, потребността от реализация на контрол и стремежа за възстановяване на уязвената автономност. Личностната незрялост на извършителя на сексуални престъпления закономерно поражда перманентните преживявания на застрашеност от страна на представителите на нежния пол. Това инициира развитието на враждебни-агресивни нагласи, които могат да бъдат с лекота да се активизират по незначителен външен повод или дори без наличието на такъв. В тези случаи деецът сам провокира възникването на подходяща ситуация, в която неговата агресивно-враждебна диспозиция да намери своя адресат в лицето на конкретната жертва на сексуално насилие. За извършителя на изнасилване е характерна липсата на емпатични способности, поради което той има обектно отношение към потърпевшата, с лекота осъществява нейната деперсонализация и благодарение на това разгръща агресивните си действия. Сексуалният правонарушител “...страда от душевна импотентност, на него не му достигат способностите, позволяващи да заинтригува другия човек и да го накараш да те заобича; той компенсира тази своя неспособност със стремежа към власт над другите хора.” В този смисъл актът на изнасилването може да се интерпретира като вариант за неадекватно установяване на власт над жертвата чрез използване на директната физическа агресия за постигане на дадения резултат.

В този контекст са и констатациите на Хезелвоод, който анализира мотивацията при извършване на сексуални престъпления. В частност той отбелязва, че мотивационната конфигурация на сексуалния деликт включва следните компоненти:

“- омраза към жените;

- стремеж за реализиране на контрол и власт;
- утвърждаване на собствения Аз.”

Визираните от Хезелвоод три компонента са взаимно свързани. Омразата към жените, която сексуалният правонарушител изпитва често пъти е резултат от демонстрацията на емоционално отхвърляне и пренебрежение, преживяни в периода на детството. Аналогични преживявания възникват и при формирането на момчетата в семейства с доминантно-хистерична майка и баща със слаб мъжки идентитет и присъствие. В подобна ситуация на социализация в детето възниква омразата към майката, която се генерализира и насочва към жените като цяло. Този тип нагласи стимулират насилственото установяване на контрол и власт над обекта на омразата. По такъв начин той загубва своето застрашаващо значение за изнасилвача. Същевременно се разреждат и натрупаните афективни напрежения и извършителят, поне за определен период от време, поддържа вътрешния си комфорт.

Преодоляване на застрашаващия обект в лицето на напълно деперсонализираната жертва и освобождаването от негативно-афективните напрежения, води до повишаване на ценността на собствения Аз. По тези причини с основание изнасилването се определя и като социално-неадекватна, агресивна форма на самоутвърждаване. Визираните разсъждения само потвърждават базовата теза на В. Фокс, че изнасилването е “несексуално използване на секса.” По своята същност то е форма на агресия и вариант на асоциално самоутвърждаване

Тази интерпретация на психологическата същност на изнасилването кореспондира с изводите на Н. Ф. Кузнецова и Г. Х. Минковский, получени въз основа на обобщенията на значителен криминологичен емпиричен материал. Двамата автори подчертават, че за извършителите на изнасилване е характерно следното:

“- Егоцентризъм, при който собствените желания и чувства се разглеждат като подлежащи на безусловно удовлетворение и са единствено значими при избора на вариант на поведение;

- Неуважение към чувствата и преживяванията на другите хора, пренебрежително отношение към техните страдания, към последствията на едни или други предприемани действия, които нерядко са свързани с жестокост, садизъм и примитивизъм;

- Убеденост в допустимостта на насилствените средства при реализацията на своите желания, при разрешаването на конфликтите;

- Стереотипът на грубото предизвикателно поведение, агресивността и невъздържаността;

Позицията на самооправдания, прехвърлянето на вината върху обкръжаващите и потърпевшите, която се констатира при всеки втори изследван случай.”

В определенията на В. Фокс, Н. Ф. Кузнецова и на Г. Х. Минковский акцентът се поставя върху агресивното самопрезентиране. В тяхното разбиране за психологическата същност на изнасилването агресията играе ролята на определящ мотив и водеща цел при разгръщането на криминалната активност, която може да се реализира в сексуалната сфера. Редица социално-психологически изследвания в сферата на сексуалните интеракции дават основание за лансираните и на друго тълкувание по отношение на изнасилванията.

“Натрупано е голямо количество данни, което косвено свидетелства затова, че когато човек изпитва силни емоции, сексуалните интеракции възникват с повишена честота. Например, наблюденията показват, че хетеросексуалната любов е свързана с ненавист... и с болка. Наличието на връзка между “агресията” и сексуалната атакция се потвърждава и в работите на Тинберген. Според неговите наблюдения животните от различните видове показват, че в тяхното поведение се преплитат ухажване и агресия”. Следователно силната емоционална наситеност предполага сексуална активизация, която включва и агресивни проявления, но не се изчерпва само с тях и има по-сложна феноменология.

“Баркли обяснява своите резултати с наличието на особена връзка между агресията и сексуалността. В потвърждаване на своята позиция той привежда аргумента на Фройд, който счита, че праисторическия мъж е бил длъжен да доминира над своите

потенциални сексуални партньорки, а също и работата на Кларк, в която повишената сексуална възбуда е предизвикана от гледането на слайдове с изображенията на голи хора и това води до усилване на агресивността в реакциите и стимулите... От друга страна Арон, който също признава наличието на връзка между агресията и сексуалността, счита че тази връзка се явява само частен случай на по-общата връзка, съществуваща между емоционалната възбуда и различните видове сексуални интеракции.”

Агресивността закономерно присъства в сексуалните атакции, но тя няма приоритетно значение при техния генезис и не изчерпва съдържанието им.

На базата на приведените виждания може да бъде конструирана друга обяснителна схема. Силната възбуда, породена от интензивните емоционални състояния на възлнения, страх или тревога, може да увеличи сексуалните интенции. При това възниква и стремежът за тяхната непосредствена реализация. Нейното осъществяване изисква и прилагането на агресивни поведенчески сценарии. В тези случаи агресията е средство за реализация на сексуалното желание и няма статуса на мотив и цел, както това се дефинира в определенията на Фокс, Давис, Хезелвоод, Н. Кузнецова и Г. Минковский. Според тези автори агресията редуцира и акумулира в себе си сексуалността, като я лишава от възможността за специфично, автономно проявление. Очевидно, при част от изнасилванията тази интерпретационна схема работи, но въпреки своята евристичност тя има определена сфера на приложение. Изведена на базата на експериментите на Баркли, друга обяснителна конструкция разглежда изнасилването като резултат от силни емоции, активизиращи сексуалните желания на извършителя, който ги реализира с помощта на агресивни средства. Тази интерпретация може да бъде валидна при нарцистични личности с хедонистични нагласи, при възбудими акцентуати и при импулсивно-примитивни мъже, които се стремят към непосредствено удовлетворяване на сексуалните си желания.

Визираните персонажи обхващат значителна част от извършителите на изнасилване. Тяхното поведение е анализирано в отделни изследователски разработки и публикации.

О. Кернберг характеризира извършителите на изнасилвания с нарцистично личностни черти, като фиксира следните техни особености: те са недостатъчно "... социализирани и поведенческите им патерни ги водят към постоянни конфликти с обществото. Те са неспособни към изграждането на пълноценни привързаности към индивиди, групи или социални ценности. Те са твърде егоистични, безотговорни, импулсивни и неспособни да чувстват вина или да се учат от опита си и наложените наказания. Толерантността

им към фрустрация. е твърде ниска. Те са склонни да обвиняват другите или да дават благовидна рационализация на своето поведение.”

Личности с подобни черти се стремят към непосредствено удовлетворяване на сексуалните си желания. Техният егоцентризъм, дефицит от емпатия, липса на вина и неспособност към нормални сексуални интеракции, както и ниската им поносимост към фрустрация., ги подтиква към използване на агресия, за да реализират сексуалните си желания.

Разглежданата категория сексуални правонарушители съществуват сами за себе си, извън социалното пространство, поради което не се нуждаят от самоутвърждаване, предполагащо определено социално съотнасяне и идентификация. Те търсят и насилствено получават своето нагонно удовлетворение, твърде първосигнално, не поради личностния си примитивизъм, а заради дефицита от нормален психологически контакт със социума, с предоставящите го индивиди, групи, интеракции и ценности.

Много директно се осъществяват социалните интенции и при извършителите на изнасилване от хипертимния тип. Е. Маджаров и С. Куртев обобщават собствените си емпирични резултати от проучването на хипертимни сексуални правонарушители като подчертават “...приповдигнатост, прекалена енергичност, повърхностност, безотговорност, слабо изграден самоконтрол върху влеченията и на тази база се развива склонност към аморални постъпки.” Е. Маджаров и С. Куртев изграждат характеристиката на хипертимния тип извършител на сексуално престъпление чрез неговото сравняване с възбудимия тип осъдени за изнасилване. Те специално подчертават, че хипертимният тип “... в играта си на мъж е по-приемлив от възбудимия тип. От възбудимия тип го отличава по-голямата му социализираност, поради което е по-добре приет в групата. Стреми се към развлечения и удоволствия.”

В акта на изнасилване той губи тази своя социализираност, тъй като е изцяло обладан от стремежа да удовлетвори нагонните си стремежи и за целта насилствено преодолява съпротивата на жертвата. Прекалената му активност в съчетание със слабия контрол над сексуалното влечение, повърхностността, ниската рефлексивност и безотговорността обуславят развитието на такъв криминален сценарий. Приоритетна роля в него играе получаването на сексуално удоволствие на всяка цена, като се игнорират всички задържащи фактори в конкретната ситуация и последователно се следват само нагонните импулси. В този смисъл не е от особено значение психическото подчиняване на жертвата или постигането на преживяване на собствената ценност в акта на изнасилването. Най-значимата цел за дееца от разглежданата група сексуални

правонарушители е директната, безпроблемна реализация на сексуалната енергия. Нейното блокиране води до усилване на агресията му към потърпевшата и заставянето и насилствено да е причастна към преживяването от извършителя удоволствие.

Анализът на различни криминологични, наказателноправни и психологически източници показва, че при личностно-психологическата интерпретация на изнасилването се очертават две основно схеми, които в определена степен могат да интерферират помежду си в зависимост от личностната специфика на конкретния извършител, от особеностите на неговата мотивация, водещи нагласи, психически състояния и поведенчески сценарии.

Изследователската криминологична традиция, която се свързва с името на В. Фокс, предоставя изнасилването като вариант на агресивно самоутвърждаване, при което сексът се използва не по предназначение и се деперсонализира жертвата. При този тип обяснение централната е ролята на агресията, чрез която се постига преживяване на господство над жертвата и компенсиране на усещането за собствената непълноценност. При това положение сексуалната сфера е само поле за разгръщане на агресивната мотивация на дееца.

Този модел на интерпретация на деянието може с успех да бъде приложен към извършители на изнасилване, отнасящи се към хистерично-демонстративния, интровертния, екстравертно-комформния и тревожния тип от типологията на Е. Маджаров и С. Куртев (1989) за сексуалните правонарушители.

Другата изследователска традиция кореспондира със социално-психологическите проучвания на Баркли върху сексуалните интеракции. Според нея преживяването на силни емоции усилва сексуалните интенции и стремежа за непосредствената им реализация може да доведе до използването на агресия. Следователно в тези случаи целта е сексуалното преживяване, а агресията е средство, макар и неправомерно, за неговото достигане.

Тази обяснителна схема с успех може да бъде приложена при анализа на сексуалните

правонарушения, осъществени от представителите на възбудимия и хипертимния тип от типологията на Е. Маджаров и С. Куртев (1989) за сексуалните правонарушители. Тя има евристичен потенциал и при проучването на личности с асоциални и нарцистични акцентуации по типологията на О. Кернберг (1998), които извършват изнасилвания.

Трябва да се има предвид, че при значителен брой от случаите двете обяснителни схеми могат да се допълват, а не да се противопоставят една на друга, както това се прави за целите на теоретичните анализи.

Дори в рамките на един акт на изнасилване, нагоните и агресивните нагласи и мотиви могат да променят мястото си в актуалната мотивационна йерархия и да влияят върху динамиката на криминалното поведение.

От приложна гледна точка интегрирането на двете обяснителни схеми дава възможност за по-богато и нюансирано представяне на мотивацията, нагласите, характеровите и поведенчески особености на различните категории извършители на изнасилване. Това е и съществена предпоставка за усъвършенстване на оперативно-издирвателната, профилактичната и пенитенциарно-ресоциализационната дейност с тях.

